

HANS KEILSON

Het leven gaat verder

— roman —

Vertaald uit het Duits door Frank Schuitemaker

Eerste druk maart 2011
Derde druk juni 2011
Eerste printrun december 2016

Oorspronkelijke titel en uitgave *Das Leben geht weiter*,
S. Fischer Verlag, 1933, Berlijn.
Herziene editie © 2005, S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main.
Nederlandse vertaling © Uitgeverij Van Gennep | Frank Schuitemaker
Nieuwezijds Voorburgwal 330, 1012 RW Amsterdam
Foto auteur Herman Wouters

ISBN 9789461643049 | NUR 302

www.uitgeverijvangennep.nl

De huisbaas kwam de winkel in, hij was dik en bewoog zich als een vrouw.

‘Heeft u een momentje, Seldersen?’ vroeg hij en deed nogal gewichtig.

Seldersen zat achter de kassa, vooraan bij de grote etalage; hij zat te lezen. Dat deed hij vaker als er even geen klanten waren. De laatste maanden had hij veel tijd om te lezen, soms las hij de krant wel drie keer op een dag. Toen hij stappen hoorde, sprong hij op en zei: ‘Wat kan ik voor u doen?’ maar toen herkende hij zijn huisbaas en zijn gediensstige houding ontspande en kreeg iets gemoedelijks. Hij lachte even.

‘Blijft u rustig zitten, ik ben het maar. Mijn vrouw zei dat ik even moest gaan kijken of er geen klanten in de winkel waren, en hier ben ik dan. Eigenlijk is het niet zo dringend, maar ik wil u toch graag even spreken.’ Hij drukte zich vaak nogal omslachtig en raadselachtig uit.

Seldersen kwam achter de kassa vandaan en ging voor de grote linoleumrol staan. Hij was door die vage inleiding ongerust geworden. Wie weet, dacht hij, wat er nu weer aan de hand is.

‘Het gaat om het volgende,’ begint de man opeens kordaat, ‘de winkel hiernaast op de hoek komt vrij. Over een halfjaar loopt mijn contract met de delicatessenzaak af.’ Hij wil het niet meer verlengen, hoewel dat winkeltje hem steeds een redelijke huur heeft opgebracht en hij er goed aan heeft verdiend. Maar zijn eigen winkel in papier, potloden en kranten – al ruim twaalf jaar zit hij nu in die handel – is hem te klein geworden, hij wil groter, hij zou graag... enfin.

‘Wat ik allemaal achter in het magazijn heb liggen,’ pocht hij, ‘daar kan ik een heel warenhuis mee inrichten.’ Tekeningen, boeken, potloden, souvenirs. Bovendien wil de dagbladuitgever die hij hier in de stad vertegenwoordigt er een groot filiaal van maken, aan de gevel flinke groene borden met de titels van al zijn kranten, een ruime vitrine om het laatste nieuws in op te hangen, het wordt allemaal groots en modern aangepakt. Kortom, naast zijn zaak heeft hij dus de ruimte van Seldersen nodig. De tussenmuur wordt weggebroken en in plaats van twee kleine winkeltjes hebben we dan één ruime onderneming. En Seldersen verhuist binnen hetzelfde pand één deurtje verder naar de winkel op de hoek, dat is alles. Dat is het plan, wat vindt Seldersen ervan? Is het niet geweldig? Stelt u zich eens voor, de winkel op de hoek, hoeveel mensen daar al om gevraagd hebben! In de hoofdstraat aan de markt, een betere locatie is er niet.

Stilte.

Seldersen heeft er al die tijd bij gestaan alsof iemand een toespraak hield en is blijven luisteren hoewel hij meteen had begrepen wat de bedoeling was. Nu is hij aan de beurt om iets te zeggen, en hij zegt: ‘Tsja, dat moet ik eerst met mijn vrouw overleggen.’

Verder niets, geen tegenwerping, geen protest, hij moet het eerst met zijn vrouw overleggen. Zo gemakkelijk had de huisbaas het zich niet voorgesteld. ‘Natuurlijk, praat u rustig met uw vrouw, er is geen haast bij, het is pas over een halfjaar. Uiteraard laat ik alles voor u inrichten, de muren witten, de vloer vernieuwen, alles wat nodig is. Daar worden we het wel over eens, u moet natuurlijk nog aan de gedachte wennen.’

Seldersen zegt niets, met zijn handen achter zijn rug leunt hij op de toonbank en zegt niets. Nu komt mevrouw Seldersen de winkel in en ziet de twee mannen. De huisbaas en zijn vrouw komen wel vaker langs, ze gaan vriendschappelijk met elkaar om, ze komen bij elkaar op bezoek. Toen hun jongste kind geboren moest worden, twee jaar geleden, en de huisarts het met alleen de vroedvrouw niet meer kon redden, hadden ze Seldersen erbij geroepen. Wat je ook van hem vroeg, hij draaide er zijn hand niet voor om, hij repareerde klokken, verzooldde schoenen, legde leidingen aan, zette vloeren in de was, haalde gordijnen af en hing ze weer op – hij kon alles. En ook toen stroopte hij eenvoudig zijn mouwen op, deed een schort voor en tien minuten later werd er een stevige jongen geboren. Dat zouden ze nooit vergeten.

‘Goed dat u erbij komt, ik had net een gesprek met uw man.’

‘Wat is er aan de hand?’ vraagt ze bezorgd. De huisbaas begint van voren af aan, ze hoort hem aan en de schrik slaat haar om het hart. Eerst beheerst ze zich nog, maar al snel wordt ze onrustig en gaan haar ogen heen en weer van de huisbaas naar haar man, die er afwezig bij staat alsof niemand zijn gedachten mag raden, en dan weer van haar man naar de huisbaas. Al na de eerste zinnen heeft ze door waar hij naartoe wil. Seldersen is in zo’n situatie kinderlijk onhandig en hulpeloos; gelukkig is ze op het juiste moment binnengekomen, hij zou alles zwijgend hebben geaccepteerd, niets terugzeggen en alles op zijn beloop laten.

‘Dat is nogal wat, wat u daar van ons vraagt,’ begint ze, ‘we zitten tenslotte al meer dan twintig jaar in deze zaak, en nu wilt u ons eruitzetten.’

‘Eruitzetten, hoe komt u erbij, geen sprake van. U verhuist alleen naar de winkel op de hoek, dat is toch uniek?’

Ze raakt nu echt opgewonden, het komt allemaal te plotseling voor haar: ‘Ja maar, waarom eigenlijk zo’n stap, zeker nu, geen mens weet vandaag de dag wat ons te wachten staat.’ De paar jaartjes die ze nog te gaan hebben, mijn god, dat hadden ze zich toch anders voorgesteld, kunnen we niet alles bij het oude laten?’

‘Waarom verzet u zich toch zo,’ vraagt de huisbaas opeens scherp. ‘Of u nu hier

of hiernaast in uw winkel staat, wie bij u wil kopen, doet heus ook nog wel die drie passen tot op de hoek. Precies drie stappen, in hetzelfde pand, meer niet...'

Ze schudt haar hoofd, deze voorstelling van zaken gaat langs haar heen, het is alsof ze niets heeft gehoord.

'... en u zegt toch zelf dat u hier niet meer zo lang blijft en rustig aan gaat doen.'

'Rustig aan doen, ja,' herhaalt ze bitter.

'Hoe dan ook,' gaat de huisbaas verder, 'ik moet vooruitkijken. Mijn kinderen zijn nog klein, maar uw zoon Albrecht doet over drie jaar eindexamen en uw dochter Anneliese woont nu al in Berlijn.' Ze moeten het ook eens vanuit zijn standpunt bekijken.

'U heeft dan altijd nog het huis,' kaatst ze terug. Hij lacht, het huis, jawel, dat klopt, het huis was van hem.

Stilte.

Maar ze zag zijn grijze haren zeker wel, die waren ook van hem. Ja ja, het huis was van hem, maar zijn zorgen, ze moest eens weten, dan zou ze dat niet zo makkelijk zeggen, nee nee, zo'n huis levert alleen maar zorgen op. De ene keer regent het in en moet je een dakdekker laten komen, een andere keer springt de waterleiding en moet je een loodgieter zien te vinden, dan moet het afval worden afgevoerd, en dan nog de belastingen... Hij grijpt naar zijn hoofd. Nee, laatst zei hij nog tegen zijn vrouw, mama, had hij gezegd, hoofdpijn krijg ik van dat huis, nog geen minuutje plezier heb ik ervan gehad. Hij had het geërfd van zijn moeder, wilde het eerst niet eens hebben, tot op het laatst had hij ervoor bedankt, maar wat moest je? En dan had je ook nog de hypotheek, die was in de inflatietijd afgesloten en moest dus helemaal opnieuw berekend worden... Hij zucht diep.

'De zaak op de hoek is veel kleiner,' zegt Seldersen na een tijdje.

Te klein zeker niet, en als hij alles bij de hand heeft, dan is dat toch alleen maar prettig werken? Licht is het ook, veel lichter, dat gaat hun veel schelen in elektriciteit.

'En aan de etalage om de hoek hebben we ook niets,' protesteert zij, 'wie gaat er nu om de hoek in de etalage kijken? En die twee ruiten zijn ook veel kleiner... moet het dan zo vlug al?' vraagt ze ten slotte.

'Over een halfjaar pas,' verzekert de huisbaas, 'dat had ik al gezegd.' Hij heeft geen zin meer in een discussie die zomaar op een ruzie kon uitdraaien. Wat had hun protest ook voor nut, hij was tenslotte...

Zwijgen.

Moeder verbreekt de stilte en zegt zo onbevangen mogelijk: 'We zullen erover denken, en u denkt er ook nog eens over', en ze gaat rustig verder: 'U verliest immers wel de huur van één zaak, dat is ook niet niks.'

'Die paar jaartjes dat wij hier nog zitten,' vult haar man trouwhartig aan, 'laat

u ons toch in de oude zaak. Ik ben hier nu vierentwintig jaar, we blijven niet meer zo lang, en dan wil je het toch goed afsluiten. Praat u nog eens met uw vrouw.'

'Dat heb ik allemaal al met haar doorgesproken,' reageert de huisbaas. Maar hij belooft dat hij de hele kwestie nog eens met haar zal opnemen. Dan vertrekt hij.

Daar stonden ze dan. Hij overdacht stil hoelang hij hier al zijn zaak had, dag in dag uit, behalve die vier jaar van de oorlog. Zij had zo haar eigen gedachten, hij lachte altijd om haar zorgen, maar eigenlijk had hij die zelf ook. Hij zuchtte. Nee, dit werd zeker geen simpele verhuizing naar één deurtje verderop, zoals de huisbaas het had voorgesteld. De jaren spraken toch ook een woordje mee, dat kon je niet zomaar wegpoetsen. Hij wist nog precies hoe hij lang, lang geleden als vertegenwoordiger in deze stad was gekomen, en hier aan het marktplein een klein huis stond van maar twee verdiepingen waar net steigers en ladders tegenaan werden gezet. En toen hij een tijd later weer langskwam, was het werk bijna klaar. Eigenlijk was het niet meer dan een verbouwing, maar het oude, bouwvallige huisje was onherkenbaar geworden, er stond nu een opvallend hoog hoekpand, van verre zichtbaar, met beneden vier winkels en acht grote etalages. Hier zag hij zijn wensen vervuld: als zelfstandig ondernemer in een eigen zaak en verder aan niemand verantwoording schuldig. Drie jaar lang was hij handelsreiziger geweest, zonder vaste woonplaats, in loondienst als zovelen. Hij was vrijgezel, verdiende goed. Hij wist van aanpakken, kreeg respect en vriendelijke woorden, maar hij had genoeg van zijn zwervende bestaan, wilde nu voor zichzelf iets opbouwen. Driehonderd taler had hij gespaard... Kortom, hij was op de huisbaas afgestapt en zag een kleine arbeider die zich aan de nieuwbouw had vertild en zich zwaar in de schulden had gestoken. Die keek hem met grote ogen aan.

'Er is nog één winkel vrij,' zei hij, 'om de hoek in de hoofdstraat, die kunt u krijgen, u bevalt me wel.' Zo werden ze het eens. Een halfjaar later opende Seldersen zijn nieuwe zaak. Boven de deur hing het bord met zijn naam, in de twee etalages lag zijn handel keurig uitgestald, hij stond zelf in de winkel en verkocht onvermoeibaar wat een mens maar nodig heeft om zich te kleden, van schoenveters tot een kostuum, alles kon je bij hem kopen.

De jaren gingen voorbij, de huisbaas overleed, maar Seldersen stond altijd op dezelfde plek in zijn zaak, dat dat ooit zou veranderen was ondenkbaar. Wel waren de tijden drastisch veranderd, daar had hij een boek over kunnen schrijven.

Iedere eerste dag van de maand betaalde hij stipt de huur, nu aan de zoon, en die was vandaag op het toneel verschenen om zijn voorstel te doen.

'We wachten maar af,' zei hij na een poosje. Afwachten, ze knikte, ja, dat was het enige.

Ze antwoordde verder niet, ze wist: ze konden zich nog zo verzetten, maar ze hadden gewoon geen keus.

Albrecht kwam thuis uit school en ze gingen gedrieën naar boven om te eten. De leerling-verkoopster bleef alleen beneden, tussen de middag was altijd de stilste tijd.

De borden van vader gingen onaangeroerd terug naar de keuken, hij zat zwijgend aan tafel, met een gezicht alsof hem iets verschrikkelijks was overkomen. Moeder spoorde hem telkens aan om toch een lepel soep, een stukje vlees te eten – tevergeefs, hij raakte niets aan.

‘Vind je het niet lekker?’ vroeg ze.

‘Ik hoeft niet,’ antwoordde vader. Zijn gezicht bleef onbeweeglijk.

‘Je verandert er niets aan als je niet eet,’ zei ze uiteindelijk en liet het toen maar zo.

Vader bleef zwijgen. Albrecht zat ook nog aan tafel en vond het maar raadselachtig. Wat kon vader niet veranderen? Zorgeloos was hij uit school gekomen en nu werd hij getuige van een gesprek dat hem nog lang bezighield. Oplettend volgde hij de weinige woorden die gesproken werden, bekeek onopvallend het gedrag van zijn ouders en probeerde het stilletjes te begrijpen en te verklaren, maar dat lukte hem niet echt. Hij was zestien jaar, een slanke jongen van normale lengte, de jongste van zijn klas, een beetje dromerig en bijna zo kwetsbaar en gevoelig als een meisje. Hij had vele ontluikende talenten, al kon je nog niet zeggen in welke richting het leven hem zou sturen.

‘Neem in elk geval wat fruit,’ begon moeder weer. Ze reikte vader de schaal.

Haar eeuwige aandringen werd hem te veel; ach, laat me nou toch, je ziet toch dat ik het al moeilijk genoeg heb (maar dat zei hij niet, je kon zien dat hij het stiekem dacht). Hij ging snel weer naar beneden naar de zaak, vandaag geen middagdutje. Maar beneden, op zijn stoel, werd hij overmand door de slaap, zakte weg, legde het hoofd op de harde leuning en dommelde in deze komische, ongemakkelijke houding in.

Moeder en Albrecht bleven boven achter. Zij kon niet langer de schijn ophouden, er ging te veel door haar heen en ze verzonk in droevig gepeins.

Voorzichtig vroeg Albrecht wat er gebeurd was terwijl hij op school zat. Moeder dacht eerst nog met een smoesje een antwoord te kunnen ontwijken, maar toen hij aanhield, vertelde ze hem over het gesprek met de huisbaas. Albrecht luisterde aandachtig. Ten slotte zei hij ronduit dat ook hij niet inzag waarom ze niet drie stappen verderop in de winkel op de hoek konden gaan zitten, dan moest hun huisbaas ze maar een iets lagere huur aanbieden als de ruimte daar inderdaad wat krapper was en ongunstiger gelegen. Moeder moest even glimlachen om zijn optimisme. ‘Nee, dat is het niet alleen, het gaat meer om iets anders, maar dat kun jij niet begrijpen.’ Toen wilde Albrecht natuurlijk weten wat hij dan niet begreep en zij probeerde uit te leggen wat het voor hen betekende een plek te

verlaten waarin ze de helft van hun leven hadden gewoond, gewerkt en van alles hadden meegemaakt... ‘Vierentwintig jaar, veel ouder dan jij nu bent, begrijp je dat?’ Albrecht zette zijn handen onder zijn kin en zei nadenkend: ‘Ja, ik geloof wel dat ik dat snap, maar als het nou niet anders kan...’

Daarop reageerde zij lang niet meer zo rustig als zo-even, en stelde dat je tegen elke verandering moest verzetten, zolang het kon. Bovendien, in een tijd als deze, nadat ze alles al een keer hadden verloren, nu wilden ze hen ook nog tot zoiets dwingen.

Albrecht begreep het verband niet en keek haar aan. Toen ze dat zei van alles-verloren-hebben, klonk het zo hard, alsof een man het zei, alsof het haar niet eens aanging. Verder begreep hij natuurlijk niet wat het betekende om iets te bezitten en het dan te moeten afstaan, hij bezat niets en wist ook niet veel. Hij had dat zijn moeder af en toe wel horen zeggen, als een soort verontschuldiging, zoals je om geduld zou vragen als je slechte ogen had. Maar hij kon zich er niets bij voorstellen.

‘Misschien is de huisbaas nog over te halen,’ zei hij ten slotte sussend, om zijn moeder wat op te vrolijken. Ze schudde haar hoofd: ‘Nee, dat denk ik niet. We moeten ons erop instellen.’ Ze stond op van tafel. Albrecht bleef alleen in de kamer achter, hij herhaalde haar laatste uitspraak bij zichzelf en dacht na; hij vond de manier waarop zij met die dingen omging overdreven, te emotioneel. Hij dacht dat je met wat begrip en inzet heel veel hobbels kon overwinnen of op z’n minst kon omzeilen. Hij zag het gewoon minder zwaar in.

In de zomer was de verbouwing van het pand van Dalke eindelijk klaar, twee verdiepingen en een enorme gevel met hoge ramen; anderhalf jaar had het gekost en er leek geen einde aan te komen. Bij het uitgraven van de kelders was er kwelwater naar boven gekomen en wekenlang werd er alleen maar gepompt, en als ze ’s avonds klaar waren, stond er ’s morgens weer een enorme plas. Toen begon het langdurig te regenen, de grond werd drassig, de klei veranderde in modder, alles leek in de nattigheid te verrotten, de mensen schudden hun hoofd en zuchtten dat het maar niet opschoot en dat de stad er op die manier niet uitzag, en dan voortdurend al die vrachtwagens om stapels stenen, planken en ladders te lossen en afval en rommel af te voeren, en op straat overal puin en grond – maar in hun hart waren ze best tevreden, want zo hadden heel veel arbeiders al die tijd werk en verdienden ze wat geld. De bouw duurde en duurde, maar Dalke kon het volhouden, ook al liep hij nu toch vaak met een bezorgd gezicht rond en klaagde hij dat hij zich op het project had verkeken. Als hij dit geweten had...

Maar nu was het af, een prachtig bouwwerk, een sieraad voor de stad. Als je de deur opende, betrad je als het ware een immense hoge hal die een en al

geluk uitstraalde, en als je zag wat er allemaal was uitgestald, dan werd je zo mogelijk nog vrolijker. Een trap bracht je naar de eerste verdieping, het domein van vrouwen en kinderen, met alles wat je nodig had in het huishouden, plus de nieuwste mode. Dalke stond nu onaantastbaar op de eerste plaats, Wiesel verborg zijn zorgen niet, ook al stond hij op de tweede plaats en had hij eigenlijk niets te klagen – maar een beetje benauwde het hem toch.

‘Dat gaan we nog voelen,’ zei hij tegen Seldersen, ‘denkt u ook niet dat we daar last van krijgen, of bent u binnenkort ook zoiets van plan?’

Seldersen dacht eraan dat hij binnenkort moest verhuizen naar een winkel waar alles kleiner en krapper was. Maar, zei hij kalm, ze hadden het tot nu toe goed gehad, dus waarom zou dat in de toekomst anders zijn? ‘En Dalke heeft nu ook torenhoge kosten,’ meende hij, ‘veel meer dan wij, hij moet per dag duidelijk meer verdienen dan ik bijvoorbeeld, als hij tenminste uit de kosten wil komen.’

Dalke kwam van de overkant en nodigde Seldersen uit om zijn nieuwe zaak te bezichtigen; ze konden het goed met elkaar vinden, ook al waren ze concurrenten. Overdag kwamen ze vaak voor een praatje bij elkaar in de winkel en soms maakten ze op zondagen gezamenlijke uitstapjes met het hele gezin. Seldersen nam de uitnodiging aan, en op een avond na de winkelsluiting leidde de ander hem trots rond door de verlichte ruimtes; dat had hij toch maar voor elkaar gekregen. Seldersen prees hem, werd niet moe steeds opnieuw zijn bewondering uit te spreken, schudde Dalke de hand, bedankte hem voor zijn vriendschappelijke gebaar en ging in het geheel niet jaloers weer naar huis.

In het najaar betrokken ze de nieuwe winkel, drie stappen verder op de hoek, er bleef hun niets anders over. De huisbaas hield zich aan zijn belofte, hij liet alles opnieuw inrichten, liet de muren witten, de vloer vernieuwen, alles was kleiner en beperkter, het rook nog lang naar verf. Ze wisten dat ze zich hier nooit meer thuis zouden voelen, maar daar verspilden ze geen woord meer aan. Zij had zich aan haar dreigement gehouden en zette geen voet in de nieuwe winkel, maar op den duur kon ze dat toch niet volhouden. Al hun kennissen kwamen langs, ook Wiesel. Hij bekeek alles heel nauwkeurig en besprak met Seldersen de voor- en nadelen; met hem ging het voorspoedig, hij had een grote zaak in de Eisenstrasse, hij kende geen zorgen. Moeder verklaarde dat hij alleen maar nieuwsgierig was komen kijken of de winkel wel goed gevuld was, maar vader vond haar achterdocht onterecht. ‘Tot nu toe hebben we allemaal brood op de plank,’ zei hij, ‘en Wiesel is oprecht geïnteresseerd.’

In het begin kwam ook de huisbaas af en toe een kijkje nemen. ‘Intussen bent u vast al gewend, ik zei het toch, het is allemaal zo erg niet.’ Het klonk als troost.

Seldersen had daar geen antwoord op, hij maakte een beweging met zijn hand die van alles kon betekenen. Vervolgens vertelde de huisbaas dat de weg

in het voorjaar zou worden opgebroken en opnieuw bestraat. Het stadsbestuur vergaderde er al driftig over. ‘Dat levert werk op,’ verklaarde hij nog, ‘dan hebben de mensen weer geld en kunnen ze weer wat kopen.’

‘In het voorjaar,’ reageerde Seldersen, ‘wie weet wat er in de tussentijd nog allemaal gebeurt, eerst krijgen we de hele winter nog. Trouwens, waar denkt de stad het geld vandaan te halen? Uit een lening, nieuwe belastingen, nog iets anders?’ Maar voorlopig werd er alleen vergaderd, dus veel kon je er nog niet van zeggen.

Die winter was de eerste waarin de nood en de algehele ellende voor iedereen zichtbaar werd, veel werklozen, in menig gezin vader en zoon tegelijk, de mensen kwamen langs en vertelden hun verhaal, al hun klachten, iedereen was moedeloos, nergens een sprankje hoop.

Seldersen en zijn vrouw stonden in de nieuwe winkel zoals vroeger in hun oude, ze zorgden voor de dag die kwam, verder strekten hun verlangens niet. De tijd had al zoveel veranderingen gebracht, die accepteerde je zonder protest, ja bijna met een berusting alsof een of andere godheid er de hand in had. Ook dit hier was slechts een schakel in een onafzienbare keten, en het zou niet de laatste zijn.

Als kleine zelfstandige had Seldersen nooit iets opgehald met mensen die bijna hun hoofd verliezen door grenzeloze, ideale vergezichten. Wat hij nodig had, lag keurig om hem heen, altijd binnen handbereik, iemand als hij ging hoogstens helemaal op in zijn dagelijks werk, hij bleef nuchter en verstandig, een beetje terughoudend en tolerant ook, een man uit één stuk – achter hem lag een heel leven. Meer dan vijftig jaar was hij nu en zijn hele leven had in het teken gestaan van werken. Als hij omkeek, stond alles zo vast als de rekeningen in zijn grootboek, hij zag één rechte weg en aan het einde stond de oude dag, het pensioen, rusten van het werk. De slagvelden van de oorlog had hij overleefd, al telden die vier jaren wel dubbel, het geluk leek op zijn hand, hij bleef sterk en gezond. In die tijd had zijn vrouw de zaak geleid en tegelijk twee kinderen opgevoed. Maar hoe ze ook haar best had gedaan, bij zijn terugkeer trof hij een puinhoop aan. De winkel was leeg en de klanten bleven weg, al met al een droevig gezicht. Hij onderdrukte alle akelige herinneringen en elk nutteloos gepieker, hij was nog steeds kredietwaardig, hij pakte flink aan, iedereen moest immers weer van voren af aan beginnen. Het ging goed de eerste tijd, alles leek voorspoedig te verlopen. De stad breidde uit en groeide naar alle kanten, er kwamen fraaie plantsoenen, de fabrieken verhoogden hun productie, er kwam werk voor iedereen, welvaart en tevredenheid, ook Seldersen profiteerde ervan. Hij had zijn principes en zijn opvattingen die zijn leven richting gaven. Maar als hij toen zakelijk actiever en harder was opgetreden, zou hij er nu anders hebben voorgestaan.

In het inflatiejaar verloor hij al zijn geld, die klap kwam hij moeilijk te boven. Vroeger had hij drie verkoopsters in dienst gehad en zo nodig hielp zijn vrouw

een handje. Nu deed hij het werk met een leerling-verkoopster, maar hij kon ervan rondkomen en was tevreden. Inderdaad, het waren moeilijke tijden en de toekomst zag er nog somberder uit, maar je moest je mannetje staan, ook al drukte de last nog zo zwaar op je schouders – maar helaas, de ouderdom maakte geen omwegen.

In de nacht voor Pasen brandde de fabriek bij de aluimijn tot de grond toe af. Het was een verschrikkelijke brand, de lucht was tot in de verre omtrek zo bloedrood dat de brandweerwagens vanuit de verste dorpen uit het dal van de Oder en vanaf de heuvels van de Mark met hun ouderwetse spuiten aan kwamen rijden in de overtuiging dat de halve stad in lichterlaaie stond – toch was het maar een fabriek.

De stad lag langs de flanken van een heuvelrug, van verre zichtbaar aan het begin van de eindeloze laagvlakte. Onnoemelijk lang geleden, in prehistorische tijden, hadden enorme ijsmassa's puin, stenen en grond voor zich uit geduwd en die hier achtergelaten terwijl ze de vlakte in een reusachtige tang namen. Nu golfden hier vriendelijke heuvels, bedekt met donkere sparren, ranke berken en forse beuken, uit de bodem welden geneeskrachtige beken en de aarde zelf was een geschenk.

Aan de voet van de heuvels waren steenfabrieken ontstaan, hier en daar in de laagvlakte tussen velden en weilanden, vaak in de buurt van een half drooggeval- len plas. Boerderijen en fabrieken lagen dicht bij elkaar, de fabrieken waren een sterke concurrent, trokken veel mensen aan, en de boeren moesten hen voeden. In de streek heerste een karige welvaart, de grond leverde sinds mensenheugenis aardappelen, rogge, gerst en bieten, genoeg om van te leven.

Dan had een arbeider in de fabriek het beter, die werkte zijn verplichte uren per dag, was niet afhankelijk van weer en wind, hoogstens van de gunsten van zijn baas en van de situatie op de arbeidsmarkt – maar dat zou later pas een rol spelen, toen het almaar slechter ging.

Die ene nacht was het koud, gunstig voor een brand. Toen de sirene loeide en de eerste brandweermannen nog slaapdronken struikelend in hun zware laarzen door de straten aankwamen, was het vuur al van een eerste voorraadschuur, tot de nok toe volgestapeld met pas gebakken stenen, overgeslagen naar een tweede schuur. En de lucht boven de fabriek begon te gloeien als een vurige oven.

In de stad was het voorlopig gedaan met de nachtrust. Sinds de laatste branden twee jaar geleden, toen binnen een paar weken de ene dag een schuur en de andere dag een hooiberg of een stal uitbrandde, had niemand meer zo'n enorme brand gezien. Nu braken de vlammen in bij de slaperige stadsbewoners in hun veilige huizen. De nacht, de brandende fabriek, de spookachtig verlichte bossen daarachter, de weerschijn hoog tegen de wolkenhemel – het gaf de uit hun slaap